

Праблемы Выхавання

6
2010

"У дапамогу педагогу"
Серыя

Гістарычныя асновы канцэпцыі маральнага выхавання ў Рэспубліцы Беларусь

В. С. Болбас,

кандыдат педагогічных навук, дацэнт,

першы прарэктар Мазырскага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта

Слова пра аўтара

Валерый Сяргеевіч БОЛБАС — педагог з 40-гадовым стажам. Пасля заканчэння механіка-матэматычнага факультэта Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта працаваў настаўнікам матэматыкі, дырэктарам у школах Акцэбрскага раёна. У 1993 г. абараніў кандыдацкую дысертацыю па гісторыі беларускай педагогікі. З 1994 г. працуе ў Мазырскім дзяржаўным педагогічным ўніверсітэце ў якасці дацэнта. Прызначаны на пасаду загадчыка кафедры педагогікі (1996), прарэктара па навуковай рабоце (1998), прарэктара па вучэбнай рабоце (2000). З 2002 г. — першы прарэктар.

Аўтар трох манаграфій, больш за 140 навуковых публікацый. Амаль палова з іх надрукавана ў часопісах «Педагогіка», «Адукацыя і выхаванне», «Народная асвета», «Праблемы выхавання», «Беларуская думка», «Вышэйшая школа», «Пачатковая школа», «Роднае слова», «Малодосць», «Беларусь».

Сфера навуковых інтарэсаў: этыка-педагагічная думка Беларусі са старажытнасці да XVIII ст., этнічная педагогіка беларусаў.

У артыкуле прадстаўлены распрацаваныя на аснове спецыяльнага даследавання генезісу і развіцця айначыннай этыка-педагагічнай думкі канцэптuallyна-гістарычныя асновы арганізацыі маральнага выхавання ў сучаснай Беларусі, якія адлюстроўваюць як змястоўна-сутнасную характарыстыку гэтага працэсу, так і шляхі яго ажыццяўлення.

У нашай краіне, як і ў іншых рэспубліках былога СССР, пачынаючы з 1917 г. сістэматычна і досыць інтэнсіўна разбураліся традыцыйныя нацыянальна-культурныя і духоўна-маральныя народныя каштоўнасці. Распад Савецкага Саюза шматкратна ўзмацніў негатыўныя, дэструктыўныя арыентацыі і падыходы цывілізацыйнага развіцця. Накіраванасць на дэідэалагізацыю адукацыі прывяла ў пачатку 90-х гг. мінулага стагоддзя да страты выхаваўчай стратэгіі, адмаўлення ад ідэй патрыятызму і грамадзянскасці. Рыначныя адносіны, развіццё прадпрымальніцтва і цяпер часта суправаджаюцца скажонымі паняццямі свабоды асобы без абмежаванняў, абавязкаў і адказнасці.

Разбуральны ўплыў аказвалі і працягаюць аказваць асобныя сродкі масавай інфармацыі, кіно, тэлебачанне, інтэрнэт і інш. Узнікае спрыяльная глеба для распаўсюджвання эгаізму, чэрствасці, меркантилізму, пошласці, спажывецкіх настрояў і ўседазволнасці.

Выклікае трывогу аслабленне выхаваўчых функцый сям'і, адсутнасць традыцыйных адносін павагі да бацькоў, старэйшага пакалення. Істотна пахіснуўся высокі педагогічны аўтарытэт грамадскай думкі, ад выхаваўчай справы адмяжоўваюцца многія дзяржаўныя і сацыяльныя інстытуты. І калі ў большасці напрамкаў выхавання падростаючых пакаленняў маюцца адпаведныя абагульненыя падыходы, то

для маральна-выхаваўчага працэсу, як найважнейшага і сістэматычнага ў гэтай справе, яны яшчэ не распрацаваны. Улічваючы найбагацейшы шматвяковы вопыт нашага народа, першым крокам да вырашэння праблемы з'яўляецца вызначэнне гістарычных асноў будучай канцэпцыі маральнага выхавання.

Пастаноўка праблемы

Развіццё агульначалавечай культуры вызначаецца ўзроўнем гуманізацыі адносін у грамадстве, сцвярджаннем прыярытэтнасці маральных каштоўнасцей ва ўсіх праявах чалавечага існавання. Найважнейшым механізмам актуалізацыі і рэалізацыі маральна-гуманістычных ідэй як нормы жыцця грамадства ўвогуле і кожнай канкрэтнай асобы з'яўляецца выхаванне, якое вырашае двудзіную задачу: далучае чалавека да сацыяльнага вопыту ва ўсіх яго формах і развівае індывідуальныя здольнасці, рысы і якасці кожнага. Прычым, абапіраючыся на набыткі папярэднікаў, сёння іх нашчадкі прыйшлі да цвёрдай высновы, што *выключная важнасць выхавання бачыцца не ў развіцці інтэлекту, узбраенні яго новымі ведамі, а ва ўдасканаленні маральна-духоўных якасцей асобы.*

Сучасная рэчаіснасць адзначана тым, што наш народ павінен супрацьстаяць або даваць адказы на наступныя культурна-гістарычныя выклікі: радыкальныя змены ў свядомасці людзей у сувязі з фарміраваннем рыначных адносін, праблемы глабалізацыі і наступ заходняй масавай культуры, разбурэнне традыцыйнага ўкладу жыцця і г. д. У многіх краінах з трывогай загаварылі аб маральна-духоўным крызісе моладзі. Таму стратэгічна значнай задачай педагогаў-навукоўцаў і практыкаў з'яўляецца пошук новых падыходаў да вырашэння адзначаных праблем, стварэнне ўмоў і механізмаў захавання пераемнасці пакаленняў і зацвярджэння ў грамадстве ідэалаў духоўнасці і гуманізму. Гістарычны вопыт сведчыць, што па-сапраўднаму моцнымі былі тыя дзяржавы, грамадствы, якія ў сваім эканамічным, палітычным і культурным развіцці абапіраліся на здабыткі папярэдніх пакаленняў, на тыя светапоглядныя арыентацыі, годнасць якіх пацвярджалася ўсім ходам гістарычнага

працэсу. Менавіта *духоўныя каштоўнасці, якія вынікаюць з глыбінь народнага жыцця і складаюць яго ментальную характарыстыку, павінны выконваць ролю мабілізуючага пачатку ва ўдасканаленні сучаснага грамадства.* Ад гэтага залежыць будучыня дзяржавы, яе стабільнасць і развіццё, эканамічны і сацыяльны дабрабыт беларускага народа.

З першых этапаў цывілізацыйнага развіцця ўсходніх славян, у тым ліку і беларусаў, праблема маральнай дасканаласці асобы і грамадства з'яўлялася галоўнай, сэнсаўтваральнай для іх культуры. З часоў Кіеўскай Русі (X–XIII стст.) вядучай парадыгмай маральна-выхаваўчых ідэй было засваенне і распаўсюджванне хрысціянскай сістэмы каштоўнасцей пры захаванні пэўных язычніцкіх асноў, якія ўтваралі ў той час трывалы падмурак народных педагогічных уяўленняў. Асноватворнымі сродкамі маральнага выхавання з'яўляліся *рэлігія, асвета і праца.* Хрысціянства ставіць пытанне аб свабодзе чалавека рабіць маральны выбар і адначасова несці адказнасць за свае ўчынкi.

Этыка-педагогічная спадчына Беларусі перыяду Вялікага Княства Літоўскага адзначаецца зараджэннем і станаўленнем рэнесансна-гуманістычных падыходаў да маральнага выхавання. Неабсяжна пашыраюцца межы маральнай свабоды, рашуча секулярызуецца духоўнае напаўненне грамадскага быцця, разбураецца іерархія існаваўшых этычных каштоўнасцей. Развіваючы дасягненні этыка-педагогічнай думкі X–XIII стст., айчыннымі мысліцелі эпохі Адраджэння адзначалі, што маральна-духоўнае ўдасканаленне з'яўляецца найважнейшым напрамкам станаўлення асобы. Мараль узнімалася да ўзроўню вызначальнага фактару фарміравання кожнага асобнага чалавека і грамадства ўвогуле.

Падчас адукацыйных рэформ апошняй чвэрці XVIII ст. адначасова з асветніцкай інтэнцыяй часу на дзяржаўным узроўні абгрунтоўваецца думка, што безумоўнае і дынамічнае *развіццё адукацыі мэтазгодна толькі пры ўмове ўдасканалення ёю маральнасці асобы і павышэння духоўнага ўзроўню грамадства.* Аб шырокай падтрымцы і далейшым развіцці падобных ідэй сведчыць тое, што ў наступным XIX ст. яны глыбока ўспрымаюцца ў

прыватнасці студэнцкай моладдзю. У цэнтры адукацыі беларускіх зямель, Віленскім універсітэце, былі створаны таварыствы філаматаў і філарэтаў, якія вылучалі мэту — з дапамогай асветы, маральнага выхавання дабіцца росквіту свайго краю.

Досыць супярэчлівы і часта скажоны характар у параўнанні з асноўнымі напрамкамі развіцця сусветнай цывілізацыі мелі маральна-выхаваўчыя падыходы ў нашай рэспубліцы, як і ва ўсім СССР, у перыяд панавання камуністычнай ідэалогіі, але прызнанне іх значнасці не выклікае сумнення, а многія практычныя дасягненні заслугоўваюць адпаведнай увагі і пільнага асэнсавання. Такія гісторыка-метадалагічныя асновы арганізацыі выхаваўчага працэсу вымушаюць і сёння сфармуляваць у адпаведнасці з патрабаваннямі часу канцэптуальныя падыходы ў маральным выхаванні, што грунтуюцца на выпрабаванай жыццём і часам спадчыне папярэдніх пакаленняў, айчынных культурных і маральных традыцыях і каштоўнасцях. Першарадным і надзвычай важным у гэтай справе з'яўляецца выяўленне ролі маральнасці ў станаўленні асобы і значэння маральнага выхавання ў развіцці грамадства.

Роля і месца маральнага выхавання ў жыцці грамадства

З якіх бы навукова-метадалагічных падыходаў не аналізаваліся цывілізацыйныя заснаванні грамадства і напрамкі станаўлення кожнай асобы, адназначна можна канстатаваць, што менавіта *маральнасць робіць чалавека чалавекам* і, у сваю чаргу, вызначальна характарызуе стан сацыяльнага быцця. Толькі высокі маральна-духоўны ўзровень развіцця індывіда, умацаваны адукаваным і інтэлектуальным розумам, выдзяляе яго з ліку ўсіх тварэнняў прыроды і суперскладаных кібернетычных машын, якія ёсць і могуць з'явіцца у будучым.

Маральнасць асобы, маральна-духоўны стан грамадства павінны разглядацца як найгалоўнейшыя арыенціры і найважнейшыя крытэрыі развіцця кожнага індывіда і людскай супольнасці ўвогуле. *Выснова аб прыярытэтнасці маральнага выхавання ў параўнанні з іншымі выхаваўчымі напрамкамі з'яўляецца несумненнай і бяспрэчнай.* Развіццё агульнай асве-

ты не можа разглядацца інакш, чым у якасці падмурку для маральна-духоўнага ўдасканалення грамадства і кожнага яго члена. Прафесіянальная адукацыя разам з падрыхтоўкай высокакваліфікаваных, кампетэнтных спецыялістаў павінна фарміраваць у іх агульначалавечыя, маральныя якасці, якія не могуць быць аднесены на другі план. Наогул, сучасны напрамак у развіцці навукі, розуму і інтэлекту не толькі не можа ігнараваць маральную сферу, ён павінен садзейнічаць яе прыярытэтнаму пашырэнню і ўдасканаленню. З іх дапамогай забяспечваецца больш эфектыўнае асэнсаванне і засваенне маральных норм і прынцыпаў арганізацыі асабістага і супольнага жыцця. Найважнейшы аспект разумавага развіцця бачыцца ў фарміраванні найкаштоўнейшай яго ўласцівасці — здольнасці да самасвядомасці, а не самаўзвышэння. Толькі пры такім падыходзе магчымы няўхільны рост узроўню маральнага стану грамадства ўвогуле і ўсіх яго членаў паасобку. Больш глыбокае і трывалае фарміраванне маральнай свядомасці, якое немагчыма без апоры на рацыянальную рэфлексію, дазволіць узбагачаць адпаведныя ўчынкі і паводзіны асобы, што вядзе да ўздыму маральнай культуры грамадства.

Пры сучасных і прагназуемых будучых тэмпах развіцця навукова-тэхнічнага прагрэсу няцяжка ўявіць магчымы наступствы недахопаў маральнага ўдасканалення грамадства ў спалучэнні з гіганцкімі сіламі, якімі ўсё ў большай ступені авалодвае значная колькасць насельнікаў Зямлі, бо ад напрамкаў і характару іх выкарыстання залежыць будучае планеты і не толькі яе. Таму высокімі маральнымі пачаткамі павінны быць напоўнены паўсядзённае жыццё, праца, адпачынак, любыя іншыя аспекты жыццядзейнасці кожнага члена грамадства. Найважнейшая задача фізічнага развіцця асобы заключаецца ў суправаджэнні маральна-этычнай скіраванасці яго выкарыстання. Сіла цела ўплывае на сілу духу. Эстэтычнае і экалагічнае выхаванне з'яўляюцца падсістэмамі ў адносінах да агульнай маральна-выхаваўчай сістэмы і пры ўсёй іх самастойнасці, самазначнасці і самадастатковасці павінны будавацца вакол трывалага сістэмаўтваральнага маральнага стрыжня.

Спецыфікай арганізацыі маральнага выхавання ў Рэспубліцы Беларусь

з'яўляецца канфесійная неаднароднасць грамадства, адкрытасць нашага соцыуму для культурных уплываў з боку як заходняй, так і ўсходняй цывілізацый. Этыка-педагагічная думка Беларусі фарміравалася на аснове творчага сінтэзу каштоўнасцей праваслаўнай, каталіцкай, пратэстанцкай культуры са здабыткамі народнай педагагічнай спадчыны. У выніку яна стала ў значнай ступені талерантнай, адкрытай для творчага засваення іншых светапоглядных пазіцый, дынамічнай і шматбакова арыентаванай. Гэта робіць яе дасягненні яшчэ больш каштоўнымі для выкарыстання пры арганізацыі і ажыццяўленні маральнага выхавання на сучасным этапе з яго полікультурнай арыентаванасцю.

Наша Радзіма з поспехам прайшла першапачатковы этап станаўлення ўласнай дзяржаўнасці, з годнасцю вытрымала іспыты на палітычную і сацыяльна-эканамічную стабільнасць. Сёння адбываецца працэс яднання народа ў імя росквіту сваёй Айчыны. Зрабіць яго больш паспяховым і эфектыўным можна толькі пры ўсеагульным маральным аздараўленні грамадства на аснове традыцыйна-ментальных каштоўнасцей беларусаў, якія дазволілі нашаму народу заняць пачэснае месца ў сусветнай цывілізацыйнай прасторы.

Агульнавядома, што базавая сістэма маральных норм адлюстравана ў дзяржаўных законах. У выпадку, калі такія маральныя нормы з'яўляюцца асабістымі перакананнямі чалавека, то і адпаведныя законы прымаюцца і выконваюцца ім свядома, добраахвотна, згодна з ўласным сумленнем і маральным абавязкам. Такім чынам, **свабоднай і законапаласлухмянай можа быць толькі высокамаральная асоба**. А маральнае выхаванне ў сутнасным нападзенні павінна абапірацца на сістэму грамадскіх каштоўнасцей, уласцівых дадзенаму перыяду развіцця грамадства.

Каштоўнасныя асновы арганізацыі маральнага выхавання

На працягу цывілізацыйнага развіцця народа Беларусі склалася пэўная сістэма светапоглядных каштоўнасцей, якая ўяўляе сабою падмурак пабудовы ўсяго маральна-выхаваўчага працэсу. Сама ж сістэма гістарычна ўтварылася ў выніку сінтэзу трох асноўных груп духоўна-

вартасных арыентацый арганізацыі грамадскага ўладкавання: **традыцыйна-побытавая педагагічная культура народа, хрысціянская этыка, дзяржаўная ідэалогія**. Са старажытных часоў нашымі продкамі быў выпрацаваны шэраг норм і правіл арганізацыі супольнага жыцця, якія і склалі аснову народнай маралі. Асноўнай іх асаблівасцю была другараднасць інтарэсаў асобнага індывіда ў параўнанні з інтарэсамі абшчыны. Калектывісцкая арыентацыя з'яўлялася першаасновай развіцця маралі ў язычніцкі перыяд, і яна арганічна ўпісалася ў хрысціянскія ўяўленні змянога існавання чалавека, дзе, зыходзячы з прынцыпаў саборнасці, лейтматывам дзейнасці ўсіх і кожнага была скіраванасць да агульнага добра.

Адначасова з арыентацыяй на абшчынасць, калектывізм хрысціянства ўздымае на нябачаную дагэтуль духоўную вяршыню кожнага чалавека незалежна ад яго ўзросту, полу, маёмаснага, разумовага і іншага стану. Кожны індывід надзяляецца свабодай волі, магчымасцю самастойнага маральнага выбару, але ж на яго ўскладаецца і адказнасць за наступствы абраных памкненняў і шляхоў сацыяльна-духоўнай жыццядзейнасці. Абапіраючыся на такія зыходныя аксіёмы быцця, у сілу гістарычных абставін паступова ўсталёўваецца ідэя аб самазначнасці, самадастатковасці кожнага чалавека, які мае **права на шчасце, годнае існаванне ў зямны прамежак часу, але ўсё гэта можа і павінна ўмяшчацца ў рэчышча імкнення да агульнага добра**. На аснове такога духоўна-маральнага падмурку склаўся менталітэт беларускага народа і ў гэтым залог яго ўстойлівасці перад выклікамі гісторыі, гарантыя зберажэння сацыяльна-культурнай ідэнтычнасці.

З цягам часу этна-нацыянальныя каштоўнасці беларусаў сінкрэтычна зліліся ў адзінае цэлае з хрысціянскімі і зараз уяўляюць магутны і трывалы пласт маральнай культуры, які можна разглядаць як першааснову для арганізацыі дзяржавай мерапрыемстваў па ўдасканаленні сваёй моцы. Як вядома, развал краіны пачынаецца з развалаў душ яе насельнікаў, таму дзяржавай павінны прымацца захады для фарміравання базавай сістэмы каштоўнасцей арыенціраў, што аб'ядноўваюць грамадзян у адзіную гісторыка-

культурную і сацыяльную супольнасць са станоўчай грамадзянскай ідэнтычнасцю. Заканамерна, што *дзяржаўная ідэалогія* як адпаведная сістэма поглядаў адносна мінулага нашага народа, спосабаў яго аднаўлення, форм узаемаадносін з іншымі народамі, а таксама напрамкаў гістарычнага развіцця *ўяўляе сабою важнае каштоўнаснае ўтварэнне, якое непасрэдна ўплывае на мэту, змест і шляхі арганізацыі маральна-духоўнага выхавання насельніцтва*. У гэтым працэсе патрэбна надаваць увагу фарміраванню высокай сацыяльнай і грамадзянскай адказнасці.

Таму ў аксіялагічным пераліку вартасных асноў арганізацыі жыцця важнае месца займаюць *справядлівасць, сумленнасць, чалавечнасць, прыстойнасць, чэсць, патрыятызм*. Такія каштоўнасці абгрунтоўваюцца нашым народам у якасці універсальных катэгорый, адзіных для ўсіх слаёў грамадства, сутнасць якіх зводзіцца да ўсведамлення таго, што кожны павінен атрымаць ад іншых не больш таго, што даў ім. Усё гэта заклікана стварыць трывалую аснову для канструктыўнага ўздзеяння на грамадскую мараль і грамадзянскую свядомасць шляхам духоўнай інтэграцыі людскай супольнасці праз выразнасць і недвухсэнсоўнасць жыццёвых арыентацый. Сфарміраваныя на працягу гістарычнага развіцця грамадска-духоўныя каштоўнасці фіксуюць адпаведныя нормы і агульныя падыходы ў арганізацыі супольнага жыцця, якія вызначальным чынам уплываюць на распрацоўку маральна-выхаваўчых мэты і задач.

Мэта і задачы маральнага выхавання

Сацыяльна-маральныя каштоўнасці як найбольш статычныя складнікі менталітэту народа пад уплывам шэрагу фактараў з цягам часу дапускаюць пэўныя змены, што, у сваю чаргу, мяняе грамадскія нормы і правілы і прыводзіць да карэкціроўкі мэты і задач маральнага выхавання. Працэс мэтавызначэння ў педагогіцы звычайна зваршаецца стварэннем вобраза ідэальнага чалавека. Грамадска-выхаваўчая вартасць маральнага ідэалу заключаецца ў тым, што ён увасабляе не толькі мэту і задачы, а і выступае ў якасці пабуджальнай сілы, матыву самаўдасканалення; як узор для пе-

раймання ён іграе ролю выхаваўчага сродку, з'яўляецца крытэрыем выхаванасці асобы.

Гістарычна маральны ідэал беларускага народа грунтаваўся на сукупнасці норм векавых традыцый і падпарадкоўваўся іх абшчыннай скіраванасці. Хрысціянства ўнесла ў разуменне ідэалу ярка выражаную павернутасць да ўласнага ўнутранага свету. Хрысціянскі маральны ідэал хоць і ўяўляў сабою ўзор духоўнай дасканаласці, але не быў трафарэтам для імітацыі і капіравання памкненняў, дзеянняў, учынкаў і паводзін. Ён сканцэнтраваны ў сабе сістэму празмерна магчымых, недасягальных духоўных каштоўнасцей, якія ўвасаблялі абсалютныя *ісціну, дабро і прыгажосць*.

Эпоха Адраджэння ўнесла ў сутнасць напаяўненне маральнага ідэалу арыентаванасць на ўсебаковае гарманічнае развіццё асобы, заснаваную на антычнай формуле «калакагатхія» (прыгожы маральна і фізічна). Маральная характарыстыка індывіда з'яўлялася вызначальнай, але сінкрэтычна злівалася са шматбаковымі напрамкамі ўдасканалення плоцевай і духоўнай складнікаў чалавека. Эпоха Асветніцтва ўзбагаціла маральны ідэал інтэлектуальна-разумовымі параметрамі. Веды, адукаванасць напоўніліся высокім этычным зместам.

На працягу далейшай гісторыі цывілізацыйнага развіцця мэта і задачам маральнага выхавання паступова надаваўся агульначалавечы характар, яны ўсё вышэй уздымаліся над саслоўнымі, класавымі, нацыянальнымі і канфесійнымі адрозненнямі і грунтаваліся на сацыяльна-духоўных асаблівасцях усяго грамадства. Маральнае мэтавызначэнне такім чынам набывала дэмакратычную арыентацыю. Падобнае пераасэнсаванне маральнага ідэалу ў бок ўдасканалення зямнога жыцця прыводзіла да высновы, што *ўсе задачы маральнага выхавання павінны, у рэшце рэшт, сыходзіцца на праблеме выхавання дзейнай, актыўнай асобы*. Маральнасць індывіда вызначаецца не толькі і не столькі ўзроўнем развіцця яго свядомасці, адпаведнымі ведамі, а канкрэтнымі дзеяннямі, учынкамі і справамі. Прынцыпова важна, што *дабрачыннасць павінна ўключаць у сябе супрацьдзеянне амаральнасці і барацьбу з ёю*.

Такім чынам, зыходзячы з сённяшняй рэчаіснасці і дасягненняў духоўнага вопыту

продкаў, *мэта маральнага выхавання заключаецца ў фарміраванні дабрачыннай, цнатлівай, сацыяльна арыентаванай асобы, якая спалучае ў сабе культуру знешнюю і ўнутраную, патрыятызм, актыўную жыццёвую і грамадзянскую пазіцыі.* Галоўным выступае фарміраванне ўнутранай скіраванасці да дабрадзейнага жыцця, што магчыма праз «самабудаўніцтва» духоўнага свету індывіда ў працэсе засваення ім каштоўнасцей айчынай культуры, з наступным далучэннем да агульнапланетарных набыткаў. Рэаліі сучаснага соцыуму патрабуюць новага прачытвання педагогікі духоўнага самаўдасканалення, якая сваімі каранямі зыходзіць ад хрысціянскага

менталітэту. Замацаванне адзінства маральнага і духоўнага ва ўнутранай структуры асобы з'яўляецца найважнейшай дамінантай мэтавых устаноў маральнага выхавання. Па сутнасці ўсе яго задачы можна звесці да фарміравання асобы з наступнай арыентаванасцю:

- не рабіць іншым таго, чаго не жадаеш сабе;
- любячы памкненні і дзеянні, апрача ўсяго іншага, павінны несці дабро людзям і навакольнаму асяроддзю;
- быць патрыётамі свайго народа, свайго краіны;
- маральнасць паводзін не можа выхадзіць за межы законапаслухмянасці.

Працяг будзе.

Мировоззренческая направленность личности: сущность понятия и подходы к формированию

Л. П. Гимпель,

кандидат педагогических наук, доцент

Творческая визитка

Педагогическое кредо: перевод педагогического знания на уровень лично мотивированной профессиональной деятельности; культивирование у студентов осознанного понимания и принятия педагогической действительности; направленность на сотрудничество и сотворчество; совместное с обучающимися постижение мира, основ педагогической деятельности; инициирование у студентов творческого роста как способности творить в себе личность и профессионала.

Научная проблематика: творчество, творческая личность и её направленность.

Исходные постулаты: благополучие общества определяется качеством и количеством творческого продукта, производимого в нём; мастеров — много, Творец — один; творчеству можно и нужно учить; без педагога-творца нет творческой личности ученика; творческая личность «начинается» с появления установки на творческую деятельность, т. е. с творческой направленности.

Проблеми вихавання

1
2011

"У допомогу педагогу"
Серія

Гістарычныя асновы канцэпцыі маральнага выхавання ў Рэспубліцы Беларусь

В. С. Болбас,

кандыдат педагогічных навук, дацэнт,
першы прарэктар Мазырскага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта
імя І. П. Шамякіна

Заканчэнне. Пачатак у № 6, 2010 г.

Змест маральнага выхавання

У адрозненне ад мэты і задач маральнага выхавання, якія вызначаюць агульныя арыенціры, жадаемы вынік фарміравання асобы і грамадства, яго змест з'яўляецца канкрэтнай сутнасцю выхаваўчай дзейнасці, ён раскрывае і дэтэлізуе рэальна-сэнсавае іх напаўненне і прадстаўляе маральны ідэал у сукупнасці адпаведных рыс і якасцей.

Змест маральнага выхавання фарміраваўся аб'ектыўна ў працэсе сацыяльнай практыкі і ў абагульненым выглядзе перадаваўся з пакалення ў пакаленне. Са старажытных часоў сярод асноўных рыс і якасцей чалавечай асобы народ Беларусі найважнейшае месца адводзіў *чалавекалюбству, чуласці, шчодрасці, спагадлівасці, добразычлівасці, міласэрнасці, дабрыні*. Выхаванне пачуцця любві — да бліжняга, да людзей наогул, да жывой і нежывой прыроды, да жыцця з'яўляецца найважнейшым складнікам зместу маральнага выхавання і на сучасным этапе.

Шматвяковы выхаваўчы вопыт пераkanaўча паказвае, што любоў да чалавецтва не можа быць сфарміравана без любві да сваёй Радзімы, свайго народа. Даследчыкі адзначаюць, што ва ўсходніх славян *патрыятызм* уздымаецца да ўзроўню вызначэння сэнсу жыцця, вымярэння чалавечай годнасці. Прычым патрыятычна-выхаваўчы напярэкі ў беларусаў не дапускаюць нацыянальнай фанабэрыі, пыхлівасці, знявагі

да іншых народаў. Невыпадкова, што характарыстычна вызначальнай якасцю для прадстаўнікоў беларускага народа з'яўляецца *талерантнасць*. Прычым, гэтае паняцце ў беларусаў не завяршаецца толькі «верацярпімасцю», а адлюстроўвае павагу да іншых думак, поглядаў, меркаванняў, скіроўвае на паважлівыя адносіны да прадстаўнікоў іншых культур.

Першаснымі маральнымі якасцямі беларусы лічаць *шчырасць і праўдзівасць*. Распрацоўшчыкі айчынай этыка-педагогічнай думкі не без падстаў адзначаюць, што разам з *сумленнасцю* яны з'яўляюцца вянцом маральнасці, духоўнага свету індывіда. многія з іх не маюць непасрэднага дачынення да маральнай сферы, а ў шырокім разуменні напаўняюцца глыбокім этычным сэнсам. *Працалюбства* — адно з асноватворных маральных якасцей беларусаў і ўхваляецца тады, калі ідзе на карысць іншым людзям. Адмоўную рэакцыю выклікае нават самая старанная праца з мэтай нажывы, ці яшчэ горш, калі яе вынікі прыносяць каму-небудзь шкоду.

Са старажытнасці ўхваляліся такія маральныя якасці, як *шанаванне бацькоў, павага да старэйшых*. Гістарычныя асаблівасці фарміравання беларускай народнасці абумоўліваюць уключэнне ў змест маральнага выхавання *сціпласці, паслужмянасці, цяроўнасці, разважлівасці, памяркоўнасці*. Прычым, гэтыя якасці павінны фарміравацца

не ў духу самапрыніжэння асобы, распачы і безнадзейнасці, а найперш дзеля супрацьпастаўлення ганарлівасці, пыхлівасці, імпульсіўнасці. На іх аснове павінны фарміравацца *этнанакіраванасць, самакрытычнасць, жыццярэаднасць, бадзёрнасць*.

Дзяржава і грамадства зацікаўлены ў развіцці такіх рыс і якасцей асобы, як *пачуццё ўласнай годнасці, аптымізм, упэўненасць у сённяшнім і заўтрашнім дні*. Адзначаныя маральна-валявыя якасці садзейнічаюць развіццю ў чалавека *храбрасці, смеласці, мужнасці*. Беларусы разглядаюць іх не толькі як рысы і якасці, якія могуць спатрэбіцца ў надзвычайных абставінах, а абгрунтоўваюць іх неабходнасць у паўсядзённым жыцці.

Змест маральнага выхавання амаль поўнасцю залежыць ад размежавання добра і зла. Таму побач з сукупнасцю станоўчых маральных рыс і якасцей асобы этыка-педагагічная думка беларускага народа вялікую ўвагу надае раскрыццю іх супрацьлегласцей, якія, з аднаго боку, не дазваляюць індывіду дасягнуць духоўных вяршынь, з другога — з'яўляюцца тымі прыступкамі, пераадоленне якіх маральна гартуе кожную асобу і грамадства ў цэлым. Да іх ліку адносяцца схільнасць да крадзяжу, разбою, ілжы, п'янства, пралюбадзейства, зайздрасць, сквапнасць, помслівасць, падхалімаж, зазнайства, крывадушнасць, эгаізм і інш. Маральна выхаваны чалавек негатыўна ставіцца да ўсіх праяў падобных якасцей, актыўна процідзейнічае іх наяўнасці не толькі ў сябе, але і ў акружаючых людзей. Асаблівую актуальнасць набыла трывалы імунітэт супраць выкарыстання псіхаактыўных рэчываў — алкаголю, тытуноў і г. д., устрыманне ад ранніх і бязладных сексуальных сувязей.

Вызначэнне мэты, задач і зместу маральнага выхавання абумоўлівае неабходнасць распрацоўкі практычных шляхоў яго ажыццяўлення.

Прынцыпы арганізацыі маральнага выхавання

Адной з найважнейшых высноў айчынай этыка-педагагічнай думкі, з'яўляецца *патрабаванне пабудовы маральна-выхаваўчага працэсу на інтэлектуальна-разумовых асновах*. З аднаго боку, агульнае развіццё асветы і адукацыі павінна быць тры-

валым падмуркам удасканалення маральна-духоўнага свету кожнай асобы і грамадства ўвогуле. Без адпаведнага разумовага ўзроўню дабрыва можа ператварыцца ў сур'ёзны недахоп, бо чалавек можа забытацца ў ацэнцы з'яў і выбары лініі паводзін. Таму адна з асаблівасцей развіцця навуковых ведаў ва ўсходніх славян — пераважная ўвага да чалавека як асновы Сусвету, спасціжэнне сэнсу жыцця і распрацоўка шляхоў яго арганізацыі. З другога боку, у агульным адукацыйным развіцці асобы істотнае месца займае маральнае асвета. Сукупнасць маральных ведаў скіроўвае чалавека на шлях дабрачыннага жыцця, утварае падмурак для развіцця адпаведных перакананняў, на аснове якіх будуюцца пэўная лінія паводзін. Хоць і не заўсёды разумова-інтэлектуальны патэнцыял індывіда і нават маральнае дасведчанасць трансфармуюцца ў дабрачыннасць, але ж увогуле яны не сумяшчальныя з маральным злом, асабліва калі ўяўляюць сабою істотную ступень засваення культурных набыткаў папярэдніх пакаленняў. Важным фактарам фарміравання маральных перакананняў з'яўляецца *ўздзеянне на пачуцці*. З аднаго боку, вобразна-мастацкае мысленне садзейнічае развіццю слоўна-знакавай сістэмы, з другога — даволі часта эмацыянальны стан чалавека ці яго падсвядомасць з'яўляюцца крыніцамі пэўных паводзін.

Вельмі многае ў арганізацыі маральнага выхавання залежыць ад *настаўніка-выхавацеля*. Гістарычны вопыт нашага народа пераканаўча паказвае неабходнасць яго вядучай ролі ў арганізацыі выхаваўчага працэсу. Пералік прафесійных кампетэнцый выхавацеля павінен пачынацца з яго асабістых маральных якасцей.

Маральнае выхаванне, абапіраючыся на прынцып культураадпаведнасці, павінна будавацца у гарманічным *спалучэнні калектывісцкіх і індывідуалістычных падыходаў*. Самыя сур'ёзныя задачы ў маральна-духоўным развіцці дзяцей ускладаюцца на *сям'ю*, якая з'яўляецца натуральнай першакрыніцай і яднальнай асновай грамадства, яго найважнейшым маральна-выхаваўчым інстытутам. Выхаванне падростаючых пакаленняў на традыцыйных для беларускага народа сямейных каштоўнасцях, высокамаральных уяўленнях аб шлюбе і паўнацэннай сям'і забяспечыць фарміраванне першасных

асноў маральнай культуры, створыць трывалы падмурак пола-ролевай ідэнтыфікацыі хлопчыкаў і дзяўчынак. Стварэнне адпаведнага асяроддзя з як мага большым духоўна-маральным узроўнем прызвана забяспечыць *адзінства і ўзаемаўзгодненасць намаганняў у выхаванні асобы*. Гэта вельмі важная задача ўсіх выхаваўчых інстытутаў грамадства, прычым з-за бурных працэсаў у сферы камунікацыі надзвычай актуальным становіцца абарона дзяцей ад інфармацыі, якая шкодзіць іх фізічнаму, псіхічнаму і духоўна-маральнаму здароўю і развіццю.

На працягу гісторыі развіцця айчынай этыка-педагагічнай думкі істотным зменам быў падвержаны *характар адносін да выхаванцаў*. Калі на ранніх этапах развіцця маральнага выхавання побач са шматлікімі табу і забаронамі панаваў досыць мяккі характар адносін да іх, то з расслаеннем грамадства ён паступова прымае даволі суровыя і жорсткія формы. З часоў жа эпохі Адраджэння на змену аўтарытарызму прыходзіць гуманістычная педагогіка, Суб'ект-суб'ектныя адносіны паміж настаўнікам і вучнем цалкам павінны вызначаць характар іх супрацоўніцтва. Усё гэта прыводзіць да ўсталявання ў маральным выхаванні *прынцыпу актыўнасці выхаванцаў*.

Асноватворным у маральным выхаванні, з'яўляецца *прынцып прыродаадпаведнасці*. Сутнасць яго шырокаабдымная, бо маецца на ўвазе як узгодненасць з навакольным асяроддзем, так і з прыродай чалавека, яго індывідуальнымі і ўзроставымі асаблівасцямі. Эфектыўнасць маральна-выхаваўчага працэсу ў многім залежыць ад прытрымлівання *прынцыпу дакладнай прадуманай паслядоўнасці* яго ажыццяўлення, пачынаючы ад вызначэння мэты, пастаноўкі канкрэтных задач і выбару шляхоў і падыходаў да іх вырашэння.

На выніковасць маральна-выхаваўчых намаганняў уплывае шэраг патрабаванняў метадычнага характару, такіх, як забеспячэнне *даступнасці* для выхаванцаў зместу маральнага выхавання і адпаведных дзеянняў настаўнікаў-выхавацеляў. Аналагічную ролю выконваюць *прынцыпы нагляднасці, сістэматычнасці*.

Сукупнасць вышэйадзначаных прынцыпаў арганізацыі маральнага выхавання патрабуе выбару і распрацоўкі адпаведных шляхоў яго ажыццяўлення.

Метады і сродкі маральнага выхавання

Усведамленне таго, што кожны індывід на аснове адпаведнага асэнсавання і прынятых рашэнняў здзяйсняе адпаведныя ўчынкі, вылучае *метады пераканання* ў якасці асноўнага метаду маральнага выхавання. Практычна ўсе іншыя спосабы маральна-духоўнага ўдасканалення асобы таксама маюць на ўвазе ўздзеянне на яе свядомасць. Найбольш распаўсюджанымі сродкамі гэтага метаду з'яўляюцца *павучанні, угаворы, тлумачэнні, унушэнні, гутаркі, дыялогі, дыспуты* і г. д. Асаблівае месца сярод такіх сродкаў адводзіцца *кнізе, інфармацыйным сродкам, культурна-масавым мерапрыемствам*. У хрысціянскай педагогіцы, ды і наогул у маральным выхаванні, вельмі важным сродкам з'яўляецца *споведзь*. Вялікае значэнне пры іх выкарыстанні надаецца жывому слову выхавацеля, які павінен валодаць майстэрствам пераканання. *Выхаваўчая сіла слова* пры ўмелым яе ўжыванні з глыбокай старажытнасці дэманстравала і дэманструе незвычайныя магчымасці. *Асаблівую эфектыўнасць* набывае *метады пераканання пры комплексным уздзеянні на свядомасць, волю і пачуцці*. Адсутнасць пры падобных падыходах насілля і забарон робіць адпаведныя паводзіны выхаванца яшчэ больш глыбокімі, устойлівымі і трывалымі.

Важнае месца ў маральна-выхаваўчым працэсе займае *метады прыкладу*. З аднаго боку, механізм яго ўздзеяння поўнаасцю заснаваны на асноўных падыходах метаду пераканання, з другога — яго эфектыўнасць забяспечваецца схільнасцю чалавека да пераймання. Звычайна гэты метады ў большай ступені абапіраецца на пачуцці, бо валодае істотным арсеналам нагляднасці, канкрэтнасці, даступнасці і зразумеласці. У маральным выхаванні з поспехам выкарыстоўваюцца як *станоўчыя*, так і *адмоўныя прыклады*. Асаблівую значнасць маюць *прыклады з навакольнага жыцця*. Незаменным узорам для пераймання з'яўляецца *ўласны прыклад выхавацеля*.

Апора на набыткі народнай педагогікі беларусаў і погляды айчынных распрацоўшчыкаў ідэй маральнага выхавання дазваляе вылучыць у якасці аднаго з найважнейшых метадаў *практыкаванні* ці *прывучэнні*. Менавіта ўдзел выхаванцаў у

добрых справах дае грунтоўны выхаваўчы вынік. Больш таго, у адрозненне ад акадэмічнай педагагічнай навукі народная педагагіка дапускае прывучэнне праз шматпаўторную пастаянную дзейнасць нават без адпаведнага яе асэнсавання ў якасці асновы для далейшага маральнага станаўлення індывіда. Сур'ёзная ўвага павінна надавацца стварэнню *штучных выхаваўчых сітуацый*, бо набыццё вопыту маральных паводзін, звычай з'яўляецца найбольш істотным момантам у маральным развіцці асобы.

Істотнае месца ў маральным выхаванні займае *метад заахвочвання*. І хоць маральнасць асобы губляе сэнс, калі будзеца ў чаканні пэўнай адплаты за адпаведныя паводзіны, усё ж, асабліва на першых этапах маральнага развіцця, мэтазгодна і пажадана выкарыстоўваць шматлікія заахвочванні — ад адабрэння і ўхвалення да істотных важкіх узнагарод шматпланавага характару. Важным з'яўляецца не толькі выбар канкрэтнага сродку заахвочвання, але і ўменне належным чынам выкарыстаць яго ў якасці стымулу далейшага маральнага ўдасканалення чалавека.

Зыходзячы з спецыфікі арганізацыі маральна-выхаваўчага працэсу і яго асаблівасцей на сучасным этапе грамадскага развіцця, значна менш чым у папярэднія перыяды, але абдуманая і ўзважана павінны выкарыстоўвацца шматлікія сродкі *метаду пакарання*. Гэта могуць быць розныя пакаранні за здзейсненыя ўчынкі, шматлікія неадабрэнні-перасцярогі, дакоры-асуджэнні і інш. Адна з абавязковых умоў іх ужывання — прытрымліванне прынцыпу справядлівасці.

Маральна-духоўная спадчына нашага народа арыентуе на абарону маральнасці дзяцей, недапушчэнне згубнага ўплыву на іх негатыўных праяў паўсядзённай рэчаіснасці. Таму важным напрамкам забеспячэння паспяховасці маральна-выхаваўчага працэсу будзе каардынацыя намаганняў дзяржавы, грамадства пры арганізацыі жыццядзейнасці дзяцей для стварэння *адпаведнага асяроддзя* — ад стымулявання станоўчых маральна-духоўных фактараў да забароны тых, што садзейнічаюць развіццю амаральнасці.

Гісторыя цывілізацыі пераконвае, што найважнейшым сродкам маральна-духоўнага ўдасканалення асобы і грамадства

з'яўляецца *рэлігія*. Поліканфесійнасць рэлігійнага жыцця ў Беларусі не можа не накладваць адбітак на пабудову адносін выхаваўчых інстытутаў грамадства з існуючымі цэрквамі. Узгодненасць шматграннай дзейнасці ў адзначаным напрамку, а не апора толькі на асобныя рэлігійныя плыні, павінна разглядацца як істотны фактар вырашэння задач маральнага выхавання.

Неабходнай умовай эфектыўнасці маральнага выхавання з'яўляецца яго арганізацыя з апорай на адпаведныя *звычай і традыцыі*, якія павінны развівацца, абагацацца, актыўна ўкараняцца ў паўсядзённае жыццё. Без іх, як утваральнікаў грамадскай маралі, не можа быць сфарміравана маральнасць асобы.

Адным з дзейсных, выпрабаваных жыццём і часам сродкаў маральнага выхавання з'яўляецца *стваральная грамадска-карысная праца*, напоўненая высокім этычным пачаткам. Вельмі ўзважліва належыць выкарыстоўваць яе пры арганізацыі перавыхавання. Працэс неабходна арганізаваць такім чынам, што яна не павінна выконваць функцыю пераканання, а выступаць у якасці сродку развіцця і ўдасканалення асобы.

Духоўнае хараство, высокая маральнасць індывіда ў многім залежаць ад знешняга ўплыву прыгажосці свету і яго праяў. Ва ўяўленні беларусаў паняцці *добры і прыгожы* амаль што сінанімічныя. Таму абуджэнню пачуццяў з дапамогай эстэтычнага ўдзяння павінна надавацца істотная ўвага. Эмацыянальны стан чалавека, які ў многім вызначае яго маральнасць, не заўсёды паддаецца асэнсаванню рацыяналістычным мысленнем. *Маральна-выхаваўчая функцыя эстэтыкі* прызвана як мага шырэй выкарыстоўвацца ў практыцы.

Многія маральна-валявыя якасці асобы фарміруюцца ў працэсе *фізічнага выхавання*. Маральна-духоўнаму ўдасканаленню актыўна садзейнічае *экалагічнае выхаванне*. Надзвычайны маральна-выхаваўчы патэнцыял утрымліваюць правільныя адносіны да прыроды. Такім чынам, **гармонія прыродных, фізічных, інтэлектуальных і духоўных пачаткаў садзейнічае дасягненню індывідам маральных вяршынь**.

Увогуле ж у этыка-педагагічнай думцы Беларусі зроблена важная выснова аб недапушчальнасці ідэалізацыі асоб-

ных метадаў і сродкаў на шкоду іншым. Толькі *комплексны падыход*, выбар адпаведнай сітуацыі, сістэмы метадаў і сродкаў можа прынесці добры плён ў выхаваўчай дзейнасці. У грамадстве павінна быць створана пастаянна функцыянуючая сістэма фарміравання трывалых духоўных каштоўнасцей, якая, пачынаючы з маральнай асветы, умацоўвае адпаведныя перакананні і пачуцці, уда-сканальвае маральную свядомасць і праз актыўную дзейнасць развівае маральную культуру як агульначалавечы арыенцір цывілізацыйнага развіцця.

Такім чынам, *этыка-педагагічная спадчына Беларусі, што выпрацавана намаганнямі славных яе прадстаўнікоў і шматвяковым народным вопытам, ўяўляе сабою трывалы падмурак, на якім можа і*

павінна будавацца жыццё дзяржавы, грамадства і кожнага чалавека. Улік адметнасцей ментальнага характару, а таксама асаблівасцей гістарычнага развіцця нашага народа дазваляюць распрацаваць канцэпцыю маральна-духоўнага выхавання, дзе маральнасць асобы павінна разглядацца не проста як сукупнасць найважнейшых якасцей, а ёй павінен быць нададзены статус сістэматворнага каркаса самабудаўніцтва кожнага чалавека. Вызначаныя мэты, задачы, змест, прынцыпы, метады і сродкі маральнага выхавання праз нацыянальныя каштоўнасныя набыткі дазваляць уздымацца да цывілізацыйных агульначалавечых вяршынь духоўнага развіцця і будучы садзейнічаць трываламу, стабільнаму развіццю грамадства Беларусі.

Аксіялогія працэсу прафесійнага самавызначэння старшакласнікаў

М. С. Кавалевіч,

кандыдат педагагічных навук, дацэнт, загадык кафедры педагогікі дзяцінства Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна

Вобласць навуковых інтарэсаў аўтара — тэорыя і метадалогія навуковага даследавання, аксіялогія, сінергетыка і тэорыя самаарганізацыі ў адукацыі, асобасным і прафесійным самавызначэнні навучэнскай моладзі. Аўтар мае каля 200 навуковых прац. Аўтарскі падручнік па педагогіцы атрымаў грыф Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь і шырока выкарыстоўваецца на педагагічных факультэтах ВУН рэспублікі. Працы М. С. Кавалевіч вядомыя не толькі ў Беларусі, але і ў Расіі, Украіне, Польшчы і Балгарыі.

У аксіялогіі катэгорыя «каштоўнасць» разглядаецца ў якасці базіснай, паколькі вызначае ўзаемадзеянне чалавека і навакольнага свету, сістэму асобнага ўспрымання і засваення культуры. Праблема каштоўнасцей заўсёды актуалізуецца, яе пастанова абвастраецца, набывае шырокае

сацыяльнае і маральнае значэнне ў складаных, пераломных моманты, калі ранейшыя традыцыі і асновы губляюць актуальнасць і значнасць, і тады пачынаецца іх замена новымі ідэаламі і мэтамі. Аксіялагічная функцыя адукацыі складаецца з забеспячэння станаўлення багаццяў унутранага све-